

**GENDER TENGLIK NAZARIYASINING IJTIMOIIY
MOHIYATI**

Namangan Davlat Universiteti
Pedagogika fakulteti
psixologiya yo'nalishi magistri
Arabboyeva Zahro Tohirjonovna

ANNOTATSIYA

Mazkur tezisda gender tenglik nazariyasining ijtimoiy mohiyati, uning nazariy asoslari va jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Gender tenglikning ijtimoiy adolat, inson huquqlari, ta'lim, mehnat munosabatlari, oilaviy qadriyatlar hamda siyosiy ishtirok bilan uzviy aloqasi yoritiladi. Shuningdek, gender stereotiplarining ijtimoiy munosabatlarga ta'siri, teng imkoniyatlarni ta'minlash mexanizmlari va gender tenglikni mustahkamlashning ijtimoiy-huquqiy asoslari ko'rib chiqiladi. Gender tenglikni ta'minlash jamiyatning barqaror rivojlanishi, inson salohiyatini ro'yobga chiqarish va ijtimoiy adolat tamoyillarini qaror toptirishning muhim sharti sifatida asoslanadi.

Kalit so'zlar: gender tenglik, gender nazariyasi, ijtimoiy mohiyat, ijtimoiy adolat, teng imkoniyatlar, gender stereotiplari, inson huquqlari, ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy taraqqiyot.

АННОТАЦИЯ

В тезисе анализируются социальная сущность теории гендерного равенства, её теоретические основы и значение для развития общества. Раскрывается взаимосвязь гендерного равенства с социальной

справедливостью, правами человека, образованием, трудовыми отношениями, семейными ценностями и участием в политической жизни. Рассматривается влияние гендерных стереотипов на общественные отношения, механизмы обеспечения равных возможностей и социально-правовые основы укрепления гендерного равенства. Обосновывается, что обеспечение гендерного равенства является важным условием устойчивого развития общества, реализации человеческого потенциала и утверждения принципов социальной справедливости.

Ключевые слова: гендерное равенство, теория гендера, социальная сущность, социальная справедливость, равные возможности, гендерные стереотипы, права человека, общественные отношения, социальное развитие.

ABSTRACT

This thesis examines the social essence of gender equality theory, its theoretical foundations, and its significance for societal development. It explores the relationship between gender equality and social justice, human rights, education, labour relations, family values, and participation in political life. The study also considers the influence of gender stereotypes on social relations, mechanisms for ensuring equal opportunities, and the socio-legal foundations of strengthening gender equality. It argues that promoting gender equality is an important prerequisite for sustainable social development, the realization of human potential, and the advancement of social justice.

Keywords: gender equality, gender theory, social essence, social justice, equal opportunities, gender stereotypes, human rights, social relations, social development.

Kirish

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti inson huquqlari, ijtimoiy adolat, demokratik qadriyatlar va teng imkoniyatlarni ta'minlash tamoyillari bilan chambarchas bog'liq. Mazkur jarayonda gender tenglik masalasi nafaqat huquqiy yoki siyosiy muammo, balki jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, madaniy qadriyatlari, iqtisodiy munosabatlari va inson kapitalini rivojlantirish bilan bog'liq muhim ilmiy yo'nalish sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu sababli gender tenglik nazariyasining ijtimoiy mohiyatini o'rganish jamiyatdagi imkoniyatlar taqsimoti, ijtimoiy rollarning shakllanishi va inson salohiyatini ro'yobga chiqarish shartlarini chuqur anglashga xizmat qiladi.

Gender tushunchasi biologik jins tushunchasidan farqli ravishda, jamiyatda ayollar va erkaklarga nisbatan shakllangan ijtimoiy kutishlar, rollar, me'yorlar va munosabatlarni ham qamrab oladi. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-sentabrdagi O'RQ-562-son "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi Qonunida ham gender jamiyat hayotining turli sohalarida namoyon bo'ladigan ijtimoiy jihat sifatida belgilangan [1]. Bu esa gender tenglikni faqat alohida shaxslarning huquqlari doirasida emas, balki ijtimoiy tizim faoliyati bilan bog'liq holda o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, qonunchilikda teng huquqlarning belgilanishi o'z-o'zidan barcha sohalarda teng imkoniyatlar yuzaga kelishini anglatmaydi. Ijtimoiy stereotiplar, an'anaviy qarashlar, kasbiy faoliyatdagi cheklovlar va oilaviy vazifalarning noteng taqsimlanishi insonlarning o'z salohiyatini amalga oshirishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois gender tenglik nazariyasining ijtimoiy mohiyatini nazariy jihatdan tahlil qilish va uning amaliy mexanizmlarini aniqlash ilmiy hamda ijtimoiy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi — gender tenglik nazariyasining ijtimoiy mohiyatini ochib berish, uning jamiyat tuzilishi va ijtimoiy munosabatlardagi

ahamiyatini nazariy jihatdan asoslash hamda gender tenglikni ta'minlashning muhim yo'nalishlarini aniqlash.

Tadqiqot metodlari: ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, umumlashtirish va normativ-huquqiy hujjatlarni o'rganish.

Asosiy qism: Gender tenglik nazariyasi jamiyatda ayollar va erkaklarning huquqlari, majburiyatlari, resurslardan foydalanishi hamda ijtimoiy hayotda ishtirok etish imkoniyatlarini tahlil qiluvchi nazariy qarashlar majmuasidir. Uning asosiy g'oyasi insonning ijtimoiy mavqei, ta'lim olishi, kasb tanlashi yoki rahbarlik faoliyatida qatnashishi faqat uning jinsiga asoslangan cheklovlar bilan belgilanmasligi lozimligidan iborat. Bunda gender tenglik ayollar va erkaklarning barcha jihatdan bir xil bo'lishini emas, balki ularning huquqlari va imkoniyatlari adolatli ta'minlanishini anglatadi. Gender tenglik masalasini o'rganishda bir qator nazariy yondashuvlar muhim o'rin tutadi. Liberal yondashuv, avvalo, teng huquqlar, qonun oldida tenglik, ta'lim olish va kasbiy rivojlanish imkoniyatlariga e'tibor qaratadi. Ijtimoiy yondashuv esa gender tengsizlikning shakllanishida ijtimoiy institutlar, iqtisodiy sharoitlar, mehnat taqsimoti va madaniy me'yorlarning rolini tahlil qiladi.

Feministik nazariyalarda esa tarixan shakllangan hokimiyat munosabatlari, resurslarning taqsimlanishi va ayrim ijtimoiy guruhlarining imkoniyatlari cheklanishi masalalari muhim o'rin egallaydi. Ushbu yondashuvlar bir-birini to'ldirgan holda gender tenglikning murakkab ijtimoiy tabiatini tushunishga yordam beradi.

Gender tenglik nazariyasining ijtimoiy mohiyati, birinchi navbatda, ijtimoiy adolat tamoyili bilan belgilanadi. Ijtimoiy adolat insonlarning jamiyat hayotida ishtirok etishi uchun zarur huquqiy, iqtisodiy va madaniy sharoitlarning yaratilishini nazarda tutadi. Agar shaxsning kasbiy yoki intellektual salohiyati uning jinsi haqidagi stereotiplar sababli yetarli baholanmasa, bu nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki jamiyatning umumiy

taraqqiyotiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, gender tenglik jamiyatdagi mavjud imkoniyatlardan adolatli foydalanish va inson salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishning muhim shartlaridan biridir.

Ikkinchidan, gender tenglikning ijtimoiy mohiyati ijtimoiy rollar va me'yorlarning shakllanishi bilan bog'liq. Oila, ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari va boshqa ijtimoiy institutlar insonlarning genderga oid tasavvurlari shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Masalan, ayrim kasblarni faqat erkaklarga yoki faqat ayollarga xos deb hisoblash, rahbarlik qobiliyatini bir jins bilan bog'lash yoki uy-ro'zg'or vazifalarini faqat bir tomonning mas'uliyati sifatida talqin etish stereotipik qarashlarning namunasidir. Bunday qarashlar insonning qiziqishi, qobiliyati va tanloviga ta'sir qilishi mumkin.

Gender sotsiologiyasi doirasida R. V. Konellning gender va hokimiyat munosabatlariga oid qarashlari alohida ahamiyatga ega. Olim gender munosabatlarini shaxsiy xususiyatlar bilan cheklab qo'ymasdan, mehnat taqsimoti, hokimiyat munosabatlari va ijtimoiy institutlar bilan bog'liq holda o'rganadi [2]. Mazkur yondashuv gender tengsizlikni faqat ayrim shaxslarning qarashlari bilan izohlash yetarli emasligini ko'rsatadi. Muammoning sabablarini aniqlash uchun tashkilotlar faoliyati, mehnat bozoridagi imkoniyatlar, oilaviy vazifalar taqsimoti va ijtimoiy siyosatni ham tahlil qilish lozim.

Uchinchidan, gender tenglikning muhim ijtimoiy yo'nalishlaridan biri ta'lim va tarbiya tizimidir. Ta'lim muassasalarida barcha bolalar va yoshlar o'z qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlariga muvofiq rivojlanish imkoniyatiga ega bo'lishi zarur. O'quv faoliyatida o'g'il va qiz bolalarning intellektual salohiyatiga bir xil mezonlar asosida yondashish, ularning fan, texnologiya, san'at, sport va boshqa yo'nalishlarga bo'lgan qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash muhimdir. Shu bilan birga, ta'lim mazmuni va pedagogik

amaliyotda kamsituvchi stereotiplarning takrorlanishiga yo‘l qo‘ymaslik zarur.

Ayniqsa, maktabgacha ta’lim davrida bolalarning ijtimoiy tasavvurlari va xulq-atvor namunalari shakllanadi. Pedagogning bolalarga vazifalarni taqsimlashi, ularning tashabbuslarini baholashi va qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlashi teng imkoniyatlarni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, konstruktorlik, texnik ijodkorlik yoki yetakchilik faoliyatini faqat o‘g‘il bolalar bilan, parvarish va estetik faoliyatni esa faqat qizlar bilan bog‘lash bolalarning individual qobiliyatlarini cheklashi mumkin. Shuning uchun pedagogik jarayonda bolaning jinsidan ko‘ra uning qiziqishi, ehtiyoji va rivojlanish xususiyatlariga e’tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

To‘rtinchidan, gender tenglikning ijtimoiy mohiyati iqtisodiy munosabatlar va mehnat faoliyatida ham namoyon bo‘ladi. Ishga qabul qilish, mehnatga haq to‘lash, kasbiy tayyorgarlik, lavozimda ko‘tarilish va rahbarlik faoliyatida ishtirok etish jarayonlarida teng imkoniyatlar ta’minlanishi muhim hisoblanadi. Xodimning kasbiy salohiyatini baholashda jinsga asoslangan taxminlar emas, balki uning bilimi, malakasi, tajribasi va faoliyat natijalari mezon bo‘lishi lozim. Shu bilan birga, oilaviy va kasbiy majburiyatlarni uyg‘unlashtirish uchun qulay sharoitlar yaratish ham gender tenglikni amalda ta’minlashning muhim omilidir.

Oilaviy munosabatlar ham gender tenglikning asosiy ijtimoiy maydonlaridan biri hisoblanadi. Oila a’zolari o‘rtasida uy mehnati, farzand tarbiyasi va parvarish vazifalarining o‘zaro kelishuv asosida taqsimlanishi oilaviy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu jarayonda ota va onaning farzand tarbiyasidagi ishtiroki, o‘zaro hurmat, mas’uliyat va hamkorlik tamoyillari muhim ahamiyatga ega. Gender tenglik oilaviy qadriyatlarni inkor etmaydi, aksincha, oila a’zolarining huquq va majburiyatlarini adolatli tashkil etishga yo‘naltiriladi.

Beshinchidan, gender tenglik siyosiy va fuqarolik ishtiroki bilan chambarchas bog'liq. Ayollar va erkaklarning davlat va jamiyat boshqaruvida, jamoatchilik faoliyatida hamda qarorlar qabul qilish jarayonlarida ishtirok etishi turli ijtimoiy ehtiyoj va manfaatlarning hisobga olinishiga yordam beradi. Bunda vakillikning o'zi bilan cheklanib qolmasdan, qarorlar qabul qilishda real ishtirok etish, tashabbuslarni ilgari surish va mas'uliyatni amalga oshirish imkoniyatlari ham muhimdir. Shu sababli gender tenglikni baholashda faqat rasmiy huquqlarni emas, balki ularning amalda ro'yobga chiqish darajasini ham hisobga olish zarur.

Gender tenglik nazariyasining amaliy ahamiyati uning ijtimoiy siyosat va institutsional boshqaruv bilan aloqasida ham ko'rinadi. Genderga doir muammolarni bartaraf etish uchun qonunchilik normalarini takomillashtirish bilan bir qatorda, tashkilotlarda teng imkoniyatlarni ta'minlovchi ichki tartiblar, xolis baholash mezonlari, murojaatlarni ko'rib chiqish mexanizmlari va muntazam monitoring tizimlarini rivojlantirish zarur. Bunda gender tenglikni faqat xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash choralari bilan cheklamasdan, ayollar va erkaklarning ehtiyojlari, huquqlari va majburiyatlarini kompleks tarzda hisobga olish muhimdir.

O'zbekiston Respublikasida gender tenglikni ta'minlashning huquqiy asoslaridan biri 2019-yil 2-sentabrda qabul qilingan O'RQ-562-son Qonundir. Mazkur hujjatda xotin-qizlar va erkaklarning teng huquq hamda imkoniyatlarini ta'minlash, jins bo'yicha kamsitishga yo'l qo'ymaslik va jamiyat hayotining turli sohalarida tenglik kafolatlarini mustahkamlashga doir normalar belgilangan [1]. Qonunning mehnat munosabatlari, ta'lim, ijtimoiy himoya va oilaviy munosabatlarga oid qoidalari gender tenglikning ko'p qirrali ijtimoiy xususiyatini aks ettiradi.

Biroq huquqiy normalarning mavjudligi bilan birga, ularning amaliy ijrosini ta'minlash ham muhimdir. Buning uchun aholining huquqiy va gender savodxonligini oshirish, ta'lim jarayonida tenglik qadriyatlarini

shakllantirish, mehnat munosabatlarida shaffof mezonlarni joriy etish va ijtimoiy stereotiplarni kamaytirishga qaratilgan ma'rifiy tadbirlarni kuchaytirish lozim. Shuningdek, gender tenglikka oid dasturlar samaradorligini baholashda statistik ma'lumotlar, ijtimoiy so'rovlar va sifat tahlili natijalaridan foydalanish ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Gender tenglikni ta'minlashda tizimli yondashuv alohida ahamiyatga ega. Chunki ta'lim, bandlik, oilaviy munosabatlar, siyosiy ishtirok va ijtimoiy himoya bir-biridan ajralgan sohalar emas. Masalan, oilaviy parvarish majburiyatlarining noteng taqsimlanishi kasbiy rivojlanishga, kasbiy imkoniyatlarning cheklanishi esa iqtisodiy mustaqillikka ta'sir qilishi mumkin. Shu bois gender tenglik siyosati o'zaro bog'liq ijtimoiy omillarni hisobga olishi va uzoq muddatli natijalarga yo'naltirilishi zarur.

Xulosa

Gender tenglik nazariyasining ijtimoiy mohiyatini tahlil qilish quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi.

Birinchidan, gender tenglik inson huquqlari va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan bo'lib, jamiyat a'zolarining o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlashni nazarda tutadi. U ayollar va erkaklarning bir xil bo'lishini emas, balki ularning imkoniyatlari jinsga asoslangan asossiz cheklovlar bilan to'silmasligini anglatadi.

Ikkinchidan, gender tengsizlikning shakllanishi va saqlanib qolishida ijtimoiy stereotiplar, madaniy me'yorlar, mehnat taqsimoti hamda institutsional munosabatlar muhim o'rin tutadi. Shu sababli muammoni hal etish faqat huquqiy choralar bilan cheklanmasdan, ijtimoiy ong va kundalik amaliyotdagi o'zgarishlarni ham talab qiladi.

Uchinchidan, ta'lim va tarbiya gender tenglik qadriyatlarini shakllantirishning muhim vositasidir. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim

bosqichida bolalarning individual qobiliyatlarini qo‘llab-quvvatlash, ularni stereotipik cheklovlardan xoli holda rivojlantirish va o‘zaro hurmatga asoslangan muhit yaratish zarur.

To‘rtinchidan, gender tenglikni ta’minlashda davlat, ta’lim muassasalari, oila, ish beruvchilar va fuqarolik jamiyati institutlarining o‘zaro hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Teng imkoniyatlarni kafolatlovchi qonunchilik, shaffof boshqaruv, ma’rifiy faoliyat va samarali monitoring mexanizmlari bir-birini to‘ldirishi lozim.

Umuman olganda, gender tenglik jamiyatning barqaror rivojlanishi, inson kapitalidan samarali foydalanish va ijtimoiy munosabatlarni adolat tamoyillari asosida takomillashtirishning muhim shartidir. Uning ijtimoiy mohiyatini chuqur anglash va amaliyotga tatbiq etish inson manfaatlarini ustuvor qo‘yadigan, teng imkoniyatlarga asoslangan va ijtimoiy mas’uliyatni qo‘llab-quvvatlaydigan jamiyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-sentabrdagi O‘RQ-562-son “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. — URL: <https://lex.uz/uz/acts/-4494849>
2. Connell, R. W. *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*. — Stanford: Stanford University Press, 1987.
3. Butler, J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. — New York: Routledge, 1990.
4. Sen, A. *Development as Freedom*. — New York: Alfred A. Knopf, 1999.
5. United Nations. *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)*. — New York: United